

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 3. No. 10. 1938

İbni Sinanın Tedbirül Müsafirin Risalesi

Dr. A. Süheyl Ünver

İbni Sina'nın bu makalesinden çıkarılan ve bu gün için ehemmiyetli olan bahislerini muhtevi muhtasar bir kısmı (*İbni Sina*'nın seferde bulunanların yapacakları tedbirlere aid makalesi hakkında bir mülâhaza) namı altında Tedavi kliniği ve Laboratuvarı Dergisinin 1938 senesi 29 uncu numarasında neşrolunmuştu. Şimdi bu risalenin Ayasofya Kütüphanesinde 4819 numaralı Mecmuai Resailde bulunan aslının Tıp Tarihi Enstitüsünün fotoğrafı ile çıkarılan bir kopyasından (Şekil 1 - 10) Süleymaniye Kütüphanesi Direktörü Bay Müderris *Hazmi Tura* tarafından yapılan tam tercemesini neşrediyoruz.

İbni Sina'nın bu risalesi yolda ittihaz olunacak vakı tedbirlere ve yol ârizaları karşısında yapılacak tedavilere güzel bir misaldir. *İbni Sina*'nın bu makalesi kanunundan çıkartılmış bir kısım değildir. Tokatlı Hekim *Mustafa Efendi* [1] tarafından terceme edilen kanunun kendi hattı destile Ragıb Paşa Kütüphanesinde mahfuz 5 ve 6 ncı defterinde Tedbirülmüsafir hakkında mühim malûmat vardır [2]. Fakat birinci numaralı sahife ile asıl metnin

[1] Tokatlı Mustafa efendi XVIII inci asrın çok çalışkan ve âlim hekimlerindedir. Başvekâlet arşivinde Tıp dosyası numara 790 da Hekim başı Büyük Hayrullah efendi inhasile Tokatda 1275 de açılan Pervane Bey Darüşşifasına oğlu Tabib Mehmed Raşid efendinin tayini mevzuubahistir. Bu vesika ile bu büyük âlimin oğlunun da hekim olduğunu ve Tokatlı olması dolayısıyla Tokatda Selçuklular Darüşşifasına tayini kaydı mühim görüldüğünden tercemei haline ilâve olunmak üzere buraya kaydedildi.

[2] Kanun — Hekim Tokatlı Mustafa efendi tercemesi. El yazısı ile olan defterlerinden : Külliyyat 5, varak 494 b

الجملة في تدبير المسافر وهي ثمانية فصول الفصل الاول في تدبير اعراض نذير بامرض

a 496 الفصل الثاني قول كلي في تدبير المسافر

b 497 الفصل الثالث في توقي الحرو خصوصا في السفر وتدير من يسافر فيه

b 498 الفصل الرابع في تدبير من يسافر في البرد

b 499 الفصل الخامس في حفظ الاطراف عن ضرر البرد

Avrupada frengi tarihini alâkadar eden Türkçe bir vesika

Prof. Dr. Fuat Kâmil Beksan [*]

Frengi hastalığının Amerikanın keşfinden evvel Avrupada malûm olmadığını iddia edenler, 1493 senesinde Amerikadan dönen *Kristof Kolomb*'un gemicileri vasıtasıyla Avrupaya intikal ve 1495 de Napoliyi zapteden Fransa Kırallı sekizinci Şarl'ın ordusu vasıtasıyla etrafa yayılarak Bahrisefid havzasında Avrupa memleketlerinde 40 sene devam eden şiddetli bir salgına ve korkunç tahribata sebep olduğunu ileri sürerler.

Aşağıda bahsedeceğim tarihi vesika frengi hastalığının Avrupada mezkûr tarihten daha evvel mevcut ve tedavisinin malûm olduğunu teyid eder mahiyettedir zannediyorum :

Istanbulun Fatih semtinde kâin Millet Kütüphanesinin katalogunda 568 numarada kayıtlı Alâimi Cerrahin isimli, el yazması bir cerrahî kitabı vardır. Daha ziyade bir harp cerrahlığı kitabı olan bu eseri terceme etmiş olan asker tabibi Cerrah İbrahim bin Abdullah mukaddemede diyor ki :

Istanbul şehrinin fatihi Sultan Mehmedin oğlu Beyazidin devri saltanatında ve Mora fütubatu esnasında *Methone* kalesi [**] Venediklilerden zapt edildiği zaman *Çindar* Adındaki bu kitabı mezkûr kalede elde ettim, Yunan ve süryan dillerine vakıf olduğum için Türkçeye terceme ederek muhtevisini yirmi iki baba ayırdım ve kitaba Alâimi Cerrahin ismini verdim. Kitabın sonunda Hicri 911 (Milâdi 1505) senesi Receb ayında ikmal eylediğini de tasrih ediyor.

Kitabın asıl müellifinin ismini kaydetmediği gibi *Çindar* isminin de mana ve delâleti hakkında bir şey yazmıyor. Yalnız kitabın 22 nci bahsında firenginin tedavisinden bahsederken : «Firenk Tabib *Marino* bir merhem bildiğini ve bununla firenk uyuzunun çiçeğini, sızısını ve ırlarını tedavi ve işfa eylediğini

[*] Yugoslavyada 1 — 14 Eylül 1938 de toplanan beynelmilel Tıp Tarihi Kongresine tebliğ edilmiştir.

[**] Methone kalesi mora kıtasında Venedik hükümetinin mühim bir istinad noktası idi. (1500) milâdi tarilinde Sinan Paşa kumandasındaki Türk kuvvetleri tarafından zapt edilmiştir. (Hammer Osmanlı tarihi).

iddia ediyor.» diyor; cıva ve süblimeyi ihtiva eden mezkûr merhemın terkebini de mufassal olarak kaydediyor.

Kitabı 22 bâba ayırdığını ve ismini değıştirdiğini söyleyen mütercim maâlen terceme ederken bu noktada tesadüfen müellifin ismini kaydetmiş olabilir. Bir de kitabın asıl metninde mevcut olmadığı hâlde 22 nci babı mütercim ilâve etmiş olabilir. Bu takdirde Marino isminin kitabın müellifile hiç bir alâkası yoktur. Hülâsa bu mühim eserin müellifinin ismi malûm değıldir.

Kitabın 22 inci babı şöyle yazılmıştır : Bu bab frenk uyuzundan bahisdir. Bu hastalığa kurha (Ulsére), *Mal français, gâle français* ve Türk dilince frenk uyuzu derler [*]. Nuh zamanındanberi malûm olduğu rivayet olunuyor. Üç şekli vardır : Birincisinin çiçeğı az sızısı çok, ikincisinin çiçeğı çok sızısı kuru mafsallarda (sans liquide), üçüncü şeklinde ise sızılarla beraber yumrular peyda olur, bunlar delinir, sarı sular ve cerahat akar. Bu hastalığı bazıları muğlab ve bazıları merhemle tedavi ederler. Bu ilaçlarla çiçeğı zail olsa sızısı geçmez, sızısı dahi geçerse ağzının kokusu gitmez.

Bu hastalığı tedavi için muhtelif merhemler kullanıldığını ve bunlardan dört tanesinin terkebini kaydediyor. Dördünün de terkinde cıva ve bazılarında fazla olarak kükürt vardır. Frenk tabibi Marino'ya atfeylediğı birinci merhemın terkinde yüzde üç buçuk süblime ve ayrıca yüzde 2 saf cıva vardır. Bir hastaya bu merhemden ne miktar sürüleceğini söylemiyorsa da merhemın terkindeki maddeler 330 dirhem tuttuğı için bu miktarın tamamını bir hastaya kullandığı kabul edildiğı takdirde bir hastayı tedavi için 19 dirhem süblime, 6 dirhem cıva kullanıyor demek olur.

Bu tedavinin sureti tatbikını şöyle anlatıyor : Merhem, ateş karşısında hastanın vücuduna güzelce sürülecek, badehu hasta yatağı yatırılıp sıkı sıkı örtülüp bastırılarak bol bol terletilecektir. Üç gün sabah ve akşam bu suretle merhem sürme ameliyesi tekrar edilecektir ve her sabah hastaya muğlab namını verdiğı nebatî şerbet içirilecektir.

Netice : Bu kitabın 22 nci babında bahsolunan hastalığın sifiliz olduğu vazıh olarak anlaşılmalıdır. Arâzını ve seriri eşkâlini pek güzel tarif ediyor. Cıva ile tadavisi kâbil olduğunu da bili-

[*] bugün dahi Türk Tıp lisanında sifilizin mukabili daülefrenç yani fransız hastalığı ve daha muhtasar olarak frengi français dir.

yor. Tedavi usullerinin sebep olduğu «*stomatite mercurielle*» hastalığının bir ârazi veya ihtilâtı zannediyor.

Kristof Kolomb 1493 de İspanyaya avdet etmiştir. Türkler Methone kalesini 1500 de zaptetmişler ve bu kitabı elde etmişlerdir. Kitabın hemen o sene yazılıp hazırlanmış olması iddia edilemeyeceği gibi *Kristof Kolomb* un Avrupa sahiline ayak basmasıyla beraber bu yeni hastalığın nazarı dikkati celbetmiş ve tetkike başlanılmış olacağı da kabul edilemez. Binaenaleyh geri kalan pek kısa bir zamanda ve o devrin noksan fennî vesaiti ile bu hastalığın «*symptomatologie, clinique ve thêrapie*» sinin bu derece hakikate mutabık bir şekilde tesbit edilmiş olmasını düşünmek müşküldür. Bana kalırsa, firengi hastalığı hakkında bu eserde gördüğümüz malûmat, Amerikanın keşfinden çok evvel Avrupada biliniyordu.

Bu eserde Nuh devrindenberi bu hastalık malûmdur kaydının bulunması da eserin yazıldığı senelerde meydana çıkmış yeni bir mesele, bir «*actualité*» olmadığına delildir.

Bu kitabın harb cerrahlığı ve «*deontologie*» bakımından daha çok kıymetlidir. Aynı bir yazıda bu noktadan da inceleyeceğiz.

Un document en langue turque intéressant l'histoire de la Syphilis en Europe

Prof. Dr. Fuat Kâmil Beksan [*]

Les auteurs qui soutiennent que la Syphilis n'était pas connue en Europe avant la découverte de l'Amérique, avancent que la maladie y fut importée par les marins de Christophe Colomb, au retour, que l'armée française de Charles VIII qui conquiert Naples en 1495 la répandit tout autour, et qu'elle prit pendant 40 années une allure épidémique sévère causant de terribles désastres dans le bassin de la méditerranée et dans les pays de l'Europe Centrale.

Je crois que le document historique que j'envisagerai ci-dessous, montre que la syphilis existait en Europe et que son traitement était connu avant la date mentionnée :

[*] Communication faite au XI e congrès internationale d'histoire de la médecine (1-14 sept. 1938. Yougoslavie)

Il se trouve à la Bibliothèque Millet, dans le quartier de Fatih à Istanbul un livre-manuserit intitulé: Alaimi-Djerrahin et inscrit au numéro 568 du Catalogue. Le chirurgien militaire Ibrahim bin Abdoullah qui a traduit le livre qui est plutôt un traité de chirurgie de guerre écrit dans la préface:

« Pendant le règne de Bayazid II, fils du Sultan Mehmed, conquérant d'Istanbul, lors de la conquête de Morée, j'ai trouvé le livre intitulé « Tchindar » dans la forteresse de Méthone [*]; lorsque cette dernière fut prise aux Vénitiens. Connaissant la langue grecque, je l'ai traduit en turc. Je l'ai divisé en 22 chapitres et l'ai intitulé: Alaimi-Djerrahin » — A la fin de livre il est mentionné qu'il a été achevé au mois de Redjeb de l'année 911 (ère musulmane) ou 1505 de l'ère chrétienne.

Le traducteur ne mentionne pas le nom du véritable auteur du livre et n'écrit rien sur le véritable sens du nom « Tchindar ».

En traitant de la thérapeutique de la Syphilis au 22 ième chapitre, il écrit: Le médecin français Marino affirme connaître une pommade qui guérirait l'éruption, les douleurs et les tumeurs de la gale française». Il expose d'une façon détaillée la composition de la sus - dite pommade qui contient du mercure et du sublimé.

Le traducteur qui dit avoir divisé le livre en 22 chapitres et changé son nom, n'a pas mentionné le nom du véritable auteur en faisant une traduction d'ensemble intégrale.

Si ce n'est pas le Dr. Marino le nom de l'auteur de cet ouvrage important reste inconnu.

Le chapitre 22 du livre est consacré à la gale française. Il y est écrit: « On désigne la maladie sous les noms ulcère, mal français et en turc sous le nom de gale française [**]. On raconte qu'elle est connue depuis le temps de Noé. Elle se présente sous trois formes: dans la première l'éruption est peu importante, la douleur forte; dans la seconde l'éruption abondante la douleur dans les articulations sèches (sans liquide); et dans la troisième forme des tumeurs apparaissent accompagnées de douleurs. Ces

[*] La forteresse de Methone située dans la presqu'île de Morée, était un endroit de soutien très important appartenant à l'Etat venitien. Elle a été conquise en 1500 (après J. Ch.) par l'armée turque commandée par Sinan Pacha (Histoire Ottomane, Hammer) dans cet ouvrage la forteresse est désignée sous le nom de mothone).

[**] Aujourd'hui encore, dans le langage medical turc, on désigne la Syphilis sous le nom de maladie française ou frengi tout court.

tumeurs s'ulcèrent et il s'écoule du pus et des sérosités jaunâtres. Quelques uns soignent cette maladie avec une infusion de plantes désignée sous le nom de « mouglab » ; d'autres avec des pommades.

Si les éruptions cutanées disparaissent grâce à ces médicaments, les douleurs persistent, et même au cas où ces dernières disparaîtraient la mauvaise haleine de la bouche continue à se manifester.

Il dit qu'on utilise pour le traitement de cette maladie diverses pommades et il mentionne la composition de quatre d'entre elles. Dans la composition de toutes les quatres, il se trouve du mercure et dans quelques unes en plus du soufre. Dans la première pommade qu'il attribue au médecin français Marino, il y a $3\frac{1}{2}$ pour cent de sublimé et 2 pour cent de mercure pur. Il ne mentionne pas la quantité de pommade qu'il faut utiliser, mais la quantité totale des matières entrant dans la composition de la pommade étant de 300 drammes (1 dramme = dirhem = 3 grammes environ), si l'on admet que cette quantité est utilisée pour un malade il faut pour le traitement d'un malade 10 drammes de sublimé et 6 drammes de mercure. Il explique ainsi le mode de traitement : On applique soigneusement la pommade sur le corps du malade exposé devant le feu. On fait coucher le malade dans le lit ; on le couvre très soigneusement et on le fait transpirer très abondamment. On répète pendant trois jours, matin et soir l'application de la pommade et on fait boire chaque matin au malade l'infusé de plantes qu'il désigne sous le nom de « mouglab ».

En conséquence, on comprend clairement que la maladie qui est étudiée dans le 22 ième chapitre de ce livre est la Syphilis. Les symptômes et les formes cliniques sont parfaitement décrits. Ils connaissaient le traitement avec le mercure. Ils croyaient seulement que la stomatite mercurielle, causée par le traitement, était un symptôme ou une complication de la maladie.

Christophe Colomb retourna en Espagne en 1493 — Les Turcs ont conquis la forteresse de Methone en 1500 ; date où l'on avait pris possession du livre. On ne peut pas soutenir que le livre ait été écrit, cette année même. On ne peut pas admettre non plus que la nouvelle maladie ait attiré l'attention et fût l'objet d'études dès le retour de Ch. Colomb en Europe. Il est donc difficile de penser, si l'on envisage la pauvreté des moyens techniques de l'époque, que la clinique et la thérapeutique de la maladie aient été précisées à un degré si proche de la réalité, en un aussi court laps de temps.

A mon avis, les données relatives à la Syphilis contenues dans ce livre é.aient connues en Europe avant la découverte de l'Amérique. Le fait qu'il est mentionné dans le livre que «la maladie est connue depuis les temps de Noé» constitue une preuve qu'aucune nouvelle question n'était venue surgir à l'époque où était écrit l'ouvrage envisagé.

Antepli iki hekim

Hikmet Turhan Dağlıoğlu

Antep, ötedenberi birçok âlim, şair, hekim yetiştirmiş kahraman bir memleketdir. Bu yazımızda Dokuzuncu hicret asrında Antep'de yetişmiş iki hekimin hal tercemelerile eserlerinden bahsedeceğiz.

Antep 922 / 1516 senesine kadar Mısır memlûklerinin idaresinde kalmıştı. Mısır idaresinde bile Antep milli hüviyeti olan Türklüğünü muhafaza etmiş, Mısır idaresine Bedreddin Mahmud Elaynî gibi din ve tarih âlimleri, İbni Bali gibi edib ve şairler, Şemseddin Elemşatî gibi büyük insanlar yetiştirmiştir.

Antepli iki büyük hekimden biri Rerisületibba (Müzaffereddin Mahmud Elemşatî) dir ki 810 hicri tarihinde Antepde doğdu [1]. Kendisi asil bir Türk ailesine mensubdu. İstanbulda Süleymaniye Kitab sarayında Yenicami kısmında 8720 numarada kayıtlı [Tabakatülmüfessirin] adlı eserin 86 ncı varakında bu büyük adam için şu malûmat vardır:

[Mahmud bin Ahmed, bin Hasan, bin Yakubül Antebielhanefi Müzafferüddin Elemşatî Antepde 810 tarihinde doğdu. Fıkıh ve tıbla uğraştı. Camii Tolunda tıb tedris etti. Reisül etibba oldu.] Camii Tolun bu devirde bütün İslâm âleminin en büyük bir tıbbiyesiydi. Müzafferüddin Elemşatînin hangi tarihte öldüğünü bilmiyoruz. Fakat kardeşi Hanefi Kâdiyûkuzzaî Şemsül Emşatînin 885

[1] Emşat tarağa denir, Fariside şane derler, Müfredi elmeşattır.

Kamus tercemesi: Matbaai Osmaniye-tab'i cilt 3, s, 132 [Antepli Müzaffereddin ki Kamus mütercimi ve vak'anüvis Antepli Asım efendiden sonra vak'anüvis ve hekim Ataullah efendinin de Tarakçı oğlu manasına gelen Şani-zade lâkabı ile Anılması garip bir tesadüf eseri değil midir?]